

Új hősiesség

Költő, író, műfordító. A Vigilia egykori főszerkesztője (1913-1979).

A Révai Kiadó borítékjában találtuk meg ezt a tanulmányt, pontosabban nemzedéki hitvallást. A címzett Lovass Gyula, aki az Athenaeum Kiadónál dolgozott. Bizonyára az Ezüstkor számára íródott, melynek a szerző is, a címzett is alapító szerkesztője volt. Hogy a jelek szerint mégsem került Lovass Gyula kezébe, annak talán az a magyarázata, hogy a kiváló tehetségű Lovass Gyulával 1943-ban hirtelen végzett betegsége. Az olvasó számára első-sorban nem a második és harmadik nemzedék közötti irodalmi háborúság az érdekes — Halász Gábor az Ezüstkor célkitűzéseit élesen bírálta *Az ébredő város* című írásában (Magyar Csillag, 1943. I. 496-497.) —, bár ennek tanulságai az ízlésváltozás elemzésekor nem elhanyagolhatók. Sokkal időszerűbbek azok az emelkedett gondolatok, amelyeket az akkor harminc éves Rónay György az irodalom küldetése kapcsán fogalmazott meg, s amelyek napjainkban is elgondolkodtatják az irodalmi harcok résztvevőit.

EZERKILENC SZÁZHARMINCNYOLC őszen, München után, volt egy hosszú, tiszta pillanat, amikor úgy látszott: még mindig lehet segíteni rajta. A világ azonban, mint úszó sziget egy hatalmas áradat hátán, nagyot fordult a békés holtág torkolatában, és siklott tovább, lomhán, föltarthatatlanul, a háború felé. Egy esztendővel később megindultak a katonavonatok, és eldőrdültek az első ágyúk a nyugati fronton.

Akkor, ezerkilencszázharmincnyolc szorongató, baljós szeptembere múltán, abban a csöndes, verőfényes, majd mind jobban elboruló, mind több feszültséggel telítődő pillanatban, a számvetés minden nagyképű szándéka nélkül állt meg, nézett össze s vetett számot magával, helyzetével, földadataival, kötelességeivel, örökségével egy kortársi csoport, egy nemzedék, amely kezdettől, az első kamaszkori hatások lehámlásától fogva sejtette: másra vágyik, mást akar, mint az előtte járók. De hogy mi ez a „más” — sokáig nem tudta pontosan.

Nemzedék? Gyanús, elhasznált, alaktalan fogalom. A történetirő jó hasznát veheti; annak azonban, aki a jelent vizsgálja, nem sokat mond. Hol kezdődik egy nemzedék, hol vannak határai, meddig ér? Mondjuk helyette inkább azt: „csoport”; vagy mondjuk bátrabban, vállalva azt, amivel — sokszor gúnyosan, sokszor haraggal — vádolni szokták: „klikk”. S ha a szó már eleve vádnak hat, védelműl gondoljunk Gyulai Pálra, aki a klikkeket nem tartotta különösebben károsaknak, „csak emelkedjenek elvi álláspontra s a személyek rokonszenve eszmék cultusában lelje támaszát”.

Ezt a csoportot nem érdek, nem pajtáskodás hozta össze; soha nem volt a nem-érvényesülők makacs véd- és dacsözvétsége. Ez a csoport mindig óvakodott attól, hogy önmagát dicsérje. Tagjai egymás műveivel szemben jártak el mindig a legnagyobb tartózkodással, a legalaposabb kritikával, a legbecsületesebb őszinteséggel. Ha egymásról írtak, nyugodt lélekkel írtak, mert nem azért tették, hogy dicsérjék, hanem hogy bírálják egymást; s ha dicsérték, dicséretük soha nem a baráté, mindig a lelkiismeretes kritikusé volt. Ezt a csoportot nem „hozta össze” semmi irodalmon kívüli ok; ez a csoport inkább összeverődött, különféle tájakról, azon a két esztendő előtti őszön; kicsit vadul, kicsit zaklatottan torpant meg a kopár tetőn, egyformán távol a kész eszmék hangosan boldog hívóitól s az önnön lángelméjük görögtüzebe szédülő sámánok vajákos bűvkörétől; egyetlen vágya, egyetlen elszánt akarata volt: tisztán megmaradni a sok kicsi igazság között, és megkeresni, megmutatni az egy Igazságot. Ahogyan Valéry dialógusában Socrates a táncról, úgy kérdezték ők is, e csoport, e klikk még éppen csak ismerkedő tagjai: „Mondjátok, barátaim, mi hát az Igazság!” Az Igazság,

amely eleve van, amelyet csak keresni lehet, nem teremteni; az Igazság, amely egyetlen, és nem változik a jelvény és a mellbőség szerint: az Igazság, amelyet magukban hordoznak az emberek, a viszonyok, a jelenségek, a tárgyak; az Igazság, amely nem függvénye semminek és elve mindennek. Mögöttük a súlyos szeptember, előttük a háború; körülöttük gyanakvó kortársak és fanyar elődök; s mellüknek szegezve egy pátosszal elkiáltott kérdés: mi értelme annak, hogy vagytok, ti kis bölcsek, sima okosak, jól fésült gyermekek; hol hagyátok az ifjúság termékeny lázát, a teremtő örületet, a kócos lelkességet, az érthetetlen mondatok kábulatban megváltó dadogását? Azután új kérdések s már egyre inkább vádak: megtagadtátok a legszentebb magyar hagyományt Európáért; megtagadtátok Európát kicsiny magánügyekért: megtagadtátok népeteket az irodalomért; megtagadtátok az irodalmat silány érdekeitekért; hová tartoztok, feleljetek, nevezétek meg a pártot, tűzzétek ki a világnézet jelvényeit, csatlakozzatok a nagy csatlakozókkal! Mutassátok meg a tekintélyt, akire esküsztek, akinek zsoldjába álltok a többi zsoldosokkal!

A klikk azokból forrott össze, akik — művekkel és nem mozgalommal — legjobb lelkiismeretük szerint ugyanazt felelték a feljük kiáltott kérdésekre; akik egyforma hittel hittek a kis igazságok fölött álló Igazságban; s akiknek az a szeptember s ami utána következett, a becsületes számvetésben törvényül és parancsul adta: légy hű magadhoz, egész emberségedhez, elmédhez és szívedhez; övd hivatásod tisztaságát, és se jobbra, se balra: emelt fővel az Igazságra nézz.

BÍRÁLTÁK ÉS TÁMADTÁK ezt a csoportot, ezt az állásfoglalást. Hűséget vallott és hűtlenséggel vádolták. Nem elég magyar — mondták —, nem boncolja a nemzet sorskérdéseit, elfeledkezett a magyar hagyományokról. Valóban, a hangos szociográfia virágkorában szót mert emelni a szociográfia rémuralma ellen, s amikor szót emelt ellene is, s a kócos révület számonkérői ellen is, realizmust meg klasszicizmust emlegetett, de nem hivatkozott Arany Jánosra.

De főadata-e az írónak, hogy a nemzet sorskérdéseit boncolja, úgy, ahogyan ma várják tőle? Helyes-e, ha az író egy megszállott korlátolt buzgalomával hirdeti azt az egyetlen üdvözítő módszert, amelyet ő talált ki a nemzet megmentésére? Kívánatos-e, hogy az író helyet cseréljen a politikussal, s eszméit úton-útfélen oly meg rögzített makacssággal hirdesse, példázza, mint egy ügybuzgó kortes? A szociográfia irodalmi mezbe öltöztette a — jogos, helyes vagy túlzó — társadalomkritikát, sőt, hajlamos volt annak hirdetésére, hogy egyedül a szociográfia, illetőleg a szociográfiai anyagot szociográfiai szempontok szerint bemutató irodalmi mű nevezhető korszerűnek és valóban magyarnak; ami ezen kívül van, kárhozatos elefántcsonttorony. A kép, amit nyújtott, szükségszerűen egyoldalú volt; bizonyítani akart, nem teljes egészében megismerni. Rámutatott a tarthatatlan helyzetre, és vádolta azokat, akik

okozzák; azt azonban nem vizsgálta meg, vajon valóban azok a tényezők okozzák-e, csak azok s mind oly mértékben, ahogyan ő gondolja, s esetleg sebtében, egy szépen hangzó mondat, egy gőzös tiráda hevében lejegyezte? A szociográfia a teljes jogú magyarságtudomány igényével lépett föl, kezdettől fogva több akart lenni annál, amit neve mond. Kikelt például a nagybirtok ellen, s ebben addig, amíg leír, megállapít, igaza van. Amikor azonban mindent erre vezet vissza, nyilván téves útra tér, mert figyelmen kívül hagyja a történelmi és lelki tényezőket; a nép lelki világáról a népismeret méltóságára pályázó szociográfia nagyon keveset árult el, s ha már a nép helyzetének megreformálásáról van szó, — mert arról volt és arról van —, nem multhatatlanul szükséges-e tudnunk, hogyan gondolkodik a nép az élet örök, nagy, döntő kérdéseiről, szinte azt mondhatnók: mi a nép metafizikai állásfoglalása? S csak gyaníthatom-e ezt, ha a népet mindig mint egy-egy táj keretében élő, egy-egy nagybirtok szorongató ölelésében vergődő közösséget szemlélem; ha nem vizsgálom meg egyedeiben is, nem a sommás adatgyűjtés sebtében föladott kérdéseivel, hanem mintegy élményi úton — az író eszközeivel, az író, a költő intuíciójával? Megmenteni a népet: szép, nagy, nemes, főlemelő program; de megmenthetem-e, ha csak a helyzetet ismerem több-kevesebb alaposággal, azt azonban, akit meg akarok menteni, már távolról sem ismerem ilyen jól, ilyen mélyen? Ennek az ismeretnek a megszerzése pedig föladata nemcsak a néprajz tudósának, hanem az íróknak is.

Miért nem végezte el hát ezt a föladatot ez a csoport, ha ilyen jól látta? Először is azért nem, mert fiatalabb, semhogy mindent elvégezhetett volna máris. Másodszor azért, mert nem akart a riporterek átlagos modorában regényt, novellát, verset írni a divat szerint arról, amit esetleg nem ismer eléggé; az író több felelősséget érez, mint a szociográfusok némelyike, aki két-három hónapnyi adatgyűjtés után aggálytalanul megír egy testes könyvet egy táj népéről s népe rendkívül bonyolult gazdasági, történelmi, lelki tényezők hatására előállott helyzetéről. Senki nem kényszerítheti az író, aki esetleg a középosztályt ismeri, abban él, abból származik, hogy regényt írjon zsellérekről vagy kubikusokról; és arra se kényszerítheti, hogy irányzatos „szociográfiát” írjon regényes formában a középosztályról, esetleg politikai használatra, ahelyett, hogy egyszerűen csak regényt írjon, amelyből azután majd a hivatása magaslatán álló kritika kielemez mindazt, ami esetleg egy osztály válságának, tragédiájának megdöbbentő kórképe. Akik az irodalomtól szociográfiai föladatokat várnak, egyebek mellett abban is tévednek, hogy az önmagáért beszélő mű föladatát összetévesztik a kritikussal, akinek az a dolga, hogy a műről beszéljen. Harmadszor pedig... Nos, harmadszor: e csoport műveiben igenis adott korképet, sőt, igenis adott képet a népről is, ha róla írt, és nép, táj, hagyomány mély kapcsolatát olykor nagyon is fi-

gyelemre méltóan mutatta meg; csak éppen művész akart és tudott maradni, s nem vállalta a demagógia kétségtelenül sikere-
sebb, de sokkalta múlandóbb szerepét és dicsőségét. Az igazságot kereste, azt akarta megragadni, sejtetni, érzékelteni, és szemben a szociográfia realizmust hirdető lázas, prófétáló romantikájával, romantikájában is realista volt.

Igaz, amikor erről a realizmusról beszélt — s ez a második nagy vád magyarsága ellen —, nem hivatkozott a nemzeti klasszicizmusra, nem idézte Arany Jánost. Csakhogy midőn ezekről a dolgokról szó volt, másról volt szó, s ha valaki nem hivatkozik valakire, abból még egyáltalán nem következik, hogy nem ismeri, vagy hogy megtagadja. Kétségtelen: az irodalom nem áll meg egy-egy ponton, és dogmává merevíteni Arany Jánost aligha hasznos, akár az irodalom, akár Arany János szempontjából. Az Arany halála óta eltelt több mint fél évszázad ezer és ezer olyan formai és „tartalmi” kérdést vetett föl, amelyről Arany nem nyilatkozott, nem is nyilatkozhatott. E csoport egész állásfoglalása azonban sokkal alaposabban igazolja Arany János szellemét, mint azok, akik Arany János nevében megrótták. Igazolja elsősorban azt, amit Arany 1853-ban Tompának írt: „A költőnek azért, hogy nemzete előmenetelét eszközölje, nem éppen szükséges a politikától kölcsönöznie eszméket; ő énekeljen, költson úgy, mintha végcélja nem egyéb volna magánál a költészetnél: már megtette kötelességét nemzete irányában.” És igazolja mindazt, amit Vojtina sűrűn félremagyarázott ars poeticája mond: az irodalom hivatása a való „égi másának” megragadása, vagyis — nem a valóság szolgálai ábrázolása, nem is együgyű idealizálása, hanem „lényegének” fölfogása és megéreztetése az olvasóval — megragadása annak, a látszaton át, ami a látszaton túl van, fönnáll, mint „idea, eszme”. Annak pedig, hogy az érzéki észrevételen, az esetleges érzékelésén túl az univerzálisnak intuitív tudomásulvételéhez eljussunk, egyetlen eszköze a képzelet, a képzeletnek az a magasabbrendű foka, amellyel a művész, az író rendelkezik. Ám ez nem egyedül az író kivételes adománya: olyan pillanatai, amikor eljut az érzékelésnek erre a fokára, a fölismerésnek erre a magasslatára, mindenkinek lehetnek. Az író, a költő föladata, legnehezebb hivatása ennek a képzeletnek a fölkeltése az olvasóban, az olvasó gondolatának fölragadása az univerzális magasságába: a hivatását fönnen érző és valló irodalom egy rangban áll a bölcsellettal; metafizikai tény, sőt: metafizika. A képzeletnek ez az értelmezése rokon azzal, amelyet a magyar nemzeti klasszicizmus képviselt: teremtő és értelmező képzelet, nem pedig a „fantázia édes betegsége”.

ÚJ VILÁG ÉPÜL, s a csoport ellen elhangzik a vád: nem veszi ki részét az új világ fölépítéséből. Ragaszkodik a múlt elavult előítéleteihez, a polgári babonákhoz, az egyéniség jogaihoz. Nem érzi át a nagy közösségi föladatokat. Nem igyekszik világnézetet

hirdetni. Feszélyezetten, borzongva szemléli az új hősiességet és visszasóhajtja a terméketlen lélekelemzés, a lényegtelen magánügyek elveszített paradicsomát. Az új kor époszt kíván, s a költő líráját hóna alá csapva félszegen, gyáván húzódik a háttérbe.

De vajon annyira kárhuzatos-e a magánügy? Vajon nem hasznosabb szolgálatot végez az író, ha eszméket emberekkel képviseltet, mint ha emberi ruhába öltöztetett merev eszméket sétáltat regénye lapjain, drámája színpadán? Vajon a világnézetek harca nem magánemberekben, magánemberek között megy-e végbe? És vajon, ha nevelő szerepet tulajdonítunk az irodalomnak, nem jobban nevel-e az élet példáival? S ha az eszmék érdekéről van szó: vajon mivel nyer többet egy eszme, derék és sorsukat vállaló magánemberekkel, vagy minden szélre könnyen szétrebbenő nyájjal? A vád könnyen visszafordítható: éppen amit az új kor az irodalomtól vár, kötelezi az irodalmat, hogy a magánélet példájával a magánéletben alapozza meg egy eszme szilárd uralmát. S ha ezt teszi, hogyan tegye s hogyan teheti jobban? Úgy, ha hirdeti, prófétálja, until hangoztatja világnézetét — ahogyan egyesek kívánják —, vagy ha a világnézet önként bomlik ki a műből, abból, ami történik benne, és abból, ahogyan történik? Kifejteni, megmagyarázni a mű világnézetét a kritika föladata, nem az íróé. „Az író írjon, mintha végcélja nem egyéb volna magánál a költészetnél”, s már megtette kötelességét. Aki többet vár tőle, félreismeri az író, az irodalom hivatását, s lerontja az irodalom minden nevelő hatását.

Ami pedig a hősiességet illeti: azt a hősiességet, amely az irodalomban nyilatkozik meg, bizonyára mélyebben kell keresni, mint a regények hőseinek jellemében s a cselekmény rendkívűliségében. A hősiesség: magatartás, teljesítmény, fokozott lelki készenlét, a nagy tett, a teljesítmény készsége; az irodalom pedig, abban a pillanatban, amint megérezte s elfogadta azt a föladatát, hogy az Igazságot megragadja, a hősiességet fogadta el. Nem a hírhedt soförtípus berregő hősiességét, hanem azt, amelyik valóban lelki éberség, valóban a teljesítményre való készség: a megragadás, a fölemelkedés, a megragadtatás és fölemelés összeszedettségét, hősiességét, a tett nemes heroizmusát. Az irodalom előbb és mélyebben értette meg a kort, mint azok, akik azzal vádolják az irodalmat, hogy kora ellen vall. Az irodalomnak azonban a maga nyelvén kell vallania, ha nevére méltó akar lenni, és nem kölcsönözheti szókincsét a politikai agitátoriskoláktól.

Fél az író, mint író, az új világtól? Miért félne? De mint író akarja szolgálni, s ha egyszer átérezte, mit jelent írónak lenni, jól fogja szolgálni, nem mert pártember, hanem egyszerűen azért, mert ember és mert író. S ha vár valamit az új világ hirdetőitől: joggal várhat legalább annyi bizalmat, mely föltételezi róla — érti mesterségét és érzi hivatását. S gyakorolni azt, betölteni ezt bizonyára jobban tudja, mint azok gondolják, akik az íróban — abban

az íróban, aki ragaszkodik író-voltához — afféle őskori leletet, idejétmúlt entellektüelt látnak, gyakorló gyermeket kicsiny játéka között, akit vezetgetni kell, s időnkint, talán, meg is kell szidni kissé...

BEFEJEZÉSÜL, S VÁLASZUL is talán arra: mit akar hát e csoport, idézzük az új európai hősiesség legnagyobb szellemének, Saint-Exupérynek a szavait: „Mit számítanak a politikai elméletek, amelyek föl akarják virágoztatni az embereket, amíg nem tudjuk, milyen fajta embereket fognak fölvirágoztatni? Mi fog megszületni belőlük? Mégsem vagyunk hizlalásra szánt csorda, s egy szegény Pascal megjelenésének sokkal nagyobb jelentősége van, mint száz névtelen pocakosnak”.

Az irodalom föladata nem az, hogy ilyen vagy olyan világnézetet hirdessen, propagáljon; nem az, hogy a nemzet sorskérdéseit elszánt nekigyürkőzéssel, programszerűen megoldja. Hanem az, hogy ha már nevel, az egyéneken át neveljen, s emberré neveljen: hogy magasabbra emeljen önmagunknál, megragadja az élet mélyebb igazságát, magasabb lényegét, ideáit. Fölbressze bennünk, művészi voltával és nem hangosan hirdetett programmal, az alvó Mozartot, alvó Beethovent, az öröm és fájdalom anyagtalanul tiszta zenéjét. Fölbressze bennünk az eltemetett nemesebb embert, azt, aki nem humanista és nem honmentő, nem vátesz és nem próféta, hanem mindennél több és nagyobb: egyszerűen és nevéhez méltóan ember. Hogy újra jogaihoz juttassa a fölvilágosodás egyik sokat kicsinyelt, sokat ócsárolt nagy eszményét: az emberméltóságot. Azt az embert ébressze föl az alvó polgárban, parasztban, úrban, aki emberi voltát hivatásnak tudja és vállalja, aki helytáll, és az életet nem esetlegességnek fogja föl, hanem a teljesítmény egyetlen, nagyszerű lehetőségének.

Ebben van az irodalom hatalmas emberi és nemzeti hivatása. A nemzet csak embereiben lehet naggyá, s hiába bogozzuk sorsát, hiába készítünk elméleteket, ha mi magunk nem vagyunk emberek, és mi magunk nem alkotunk úgy, hogy műveink által az alvó anyagból megszülessen az ember. A magyarságnak ma semmi másra nincs olyan nagy szüksége, mint igazságot kereső, világos fejű, egyszerű, nemes, öntudatos emberekre.

Ez volt a szeptemberi válság leckéje, ez hozta össze a „klikket”, s ennek érzését, ennek tudatát mélyítik el benne mind jobban az évek és az események. A stílusnak lehetnek változatai és legyenek is: a kapocs a végső eszmék közössége, s ha ez szilárd: a színek sokfélesége, változatok tarkasága nem elválaszt, hanem csak még jobban egybefűz. „Nemzedéki programnak” a nagy programok korában mindez talán túl csöndes és látszólag túl kevés, de nem is óhajt nemzedéki program lenni. Egyszerűen emberi szó, és nem hivatkozik semmi tekintélyre, semmi hatalomra; egyetlen erőssége van s ez talán mindennél erősebb: hogy hisznek benne.